

KARLOVITZ JÁNOS
tankönyvelméleti csoportvezető

A TANKÖNYVELMÉLETI KUTATÁS KEZDETI EREDMÉNYEI

Hazánkban 1986 végén alakult meg a tankönyvelméleti kutatások kis csoportja, s lényegében 1987 óta folyik szervezett tankönyvkutatás. Erről az első esztendőről, annak eredményeiről és gondjairól kívánunk helyzetképet rajzolni, tájékoztatást nyújtani e rövid írás keretében.

A tankönyvelmélet szervezeti bázisa egy igen kicsi, mindössze néhány fős csoport, amely több nagy intézmény — az *Országos Pedagógiai Intézet*, a *Tankönyvkiadó Vállalat*, valamint az *Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum* — intézményközi együttműködése jóvoltából működik. Ez azt jelenti, hogy az említett intézmények közösen gondoskodnak a „tankönyvelméleti bázis” személyi és dologi feltételeinek biztosításáról, folyamatos fejlesztéséről. Helyet az OPI adott előbb a Bp. XII., Meredek út 1-ben, majd — 1987 februárjától — a Bp. VIII. ker., *Berzsenyi u. 6. sz.* épületében. A Tornavár utcai tankönyvtárat — amelyről a későbbiekben még szó lesz — az OPKM hozta létre és üzemelteti. A munkatársakat és a külső munkatársak foglalkoztatásához szükséges pénzt az egyes intézmények együttesen biztosítják. Ez a mintaszerű *intézményközi együttműködés* lehetővé teszi, hogy egy-egy intézmény minimális (többszörös) eredményeket nyerjen vissza, másrészt hogy a kis szervezeti egység jelentős *külső gárdával* dolgozhasson, országos tankönyvelméleti központtá válhasson, valóra válthassa az objektív és sokoldalú kontrollszerep feladatait. Ezért ahol csak ismerik — Moszkva, Varsó, Belgrád, Peking (!) vagy Bécs „testvérintézményeiben” — a magyar tankönyvelméleti csoportot, és az itt szervezett munkát „modellértékűnek” tekintik, a „magyar modell” nagy érdeklődésnek örvend olyan intézményekben is, ahol már 15—20 éve alakult tankönyvkövető csoport, folyik tankönyvkutatás.

A *nemzetközi tájékozódást* és kapcsolatépítést mi is igen fontos feladatnak tartjuk, ezt bizonyítja, hogy már a felkészülés, előkészületek időszakában számos szovjet és NDK-beli tanulmány fordítottunk magyarra, a szovjet testvérkiadó, a Poszvescsényije Kiadó *Problemi skolnovo ucsebnjyk* elnevezésű, eddig 12 kötetet számláló tanulmány sorozatából már 1985-ben kiadtunk egy válogatott gyűjteményes kötetet *Szovjet tankönyvelméleti tanulmányok* címmel (Tankönyvkiadó, 1985., szerk. Dűr Béla és D. D. Zujev).

Az elmúlt esztendőben azután további 35 *dokumentumfordítás* készült a csoport szervezésében orosz, lengyel, német (NDK-beli és NSZK-beli), francia (belgiumi és franciaországi), angol, olasz, valamint szerbhorvát nyelvű tanulmányokból. A dokumentumfordítások egy-egy példányát a csoport színhelyén őrizzük, egy példányát az említett Tornavár utcai tankönyv és tankönyvi dokumentumtárban helyezzük el, hogy minden érdeklődő hozzájuthasson, használni tudja eredményeiket, tanulásaikat. Néhány tanulságot máris levonhatunk. Például azt, hogy a tankönyv szerte a világon fontos közügy, egyszersmind parázs vitatéma. „*A tankönyvek szidása*” a címe egy nyugatnémet könyvnek, amelyből *Honffy Pál* fordított le több részletet, s ebből kiderül, hogy e tehetőes nyugati országban a miénkhez kísértetiesen hasonló olvasókönyvviták zajlanak, a tankönyvek nagy választéka sem nyugtatja meg a kedélyeket, nem teszi higgadtabbá a tankönyvek igen szigorú, kritikus megítélését. Egy olasz cikkből megtudtuk, hogy Olaszországban — a közvélemény nyomására — egy évtizede megpróbálkoztak az iskoláskönyvek felváltásával, likvidálásával, azonban — ugyancsak a közvélemény: pedagógusok, tanulók és szülők igényeinek megfelelően — azóta visszaállították „jogaiba” ezt a — minden jel szerint — nélkülözhetetlen oktatási eszközt.

Szabolcs Ottó és munkaközössége igen terjedelmes (kötetnyi) munkájában 5 országban (Ausztria, az NSZK, Lengyelország, Finnország és Románia történelemkönyveiben) azt vizsgálta, hogyan mutatják be népüket, hazánkat, történelmünket más országok tankönyveiben. S noha a kölcsönösen egyeztetett bemutatásra UNESCO-ajánlások és egyeztető bizottságok születtek, még mindig elég sok a tennivaló a kisebb-nagyobb hiányosságok, torzítások kiegyenlítésében, javításában.

Feltétlenül érdekes téma, *hol állnak a hazai tankönyveink* a világ tankönyveinek sorában. Összevetve a különféle országok tankönyveit szembetűnő, hogy akadnak sokkal szebben kivitelezett, színes ábrás, gazdagon illusztrált tankönyvek, amelyek módszertani kultúra tekintetében mégis konzervatív megoldásokat (leíró jellegű szövegek) alkalmaznak, ugyanakkor előfordulnak szerényebb kivitelezésű, ám jelen tudásunk szerint korszerűbbnek tartott könyvek szerényebb anyagi körülmények között élő országokban. Hazánk tankönyveitől most csupán annyit: kissé soknak tűnik mennyiségük (féleségük) más országokéhoz viszonyítva, de általában nincs szégyenkeznivalónk tartalmukat, módszertani fel-dolgozottságukat illetően. Formai-kivitelezési szempontok szerint is nagyjából a „középmezőnyben” foglalnak helyet Európa országainak tankönyvei között.

A fordítások mellett természetesen *eredeti tanulmányok* is készültek a tankönyvelméleti csoport külső és belső munkatársainak tollából. A vizsgált témakörök igen változékonyak, szerteágazóak, későbbi fejlemény lehet bizonyos, kiemelt témák alaposabb megvizsgálása, szisztematikus kutatása. Az elmúlt évben készült 46 tanulmány néhány ismétlődő témaköre: a tanterv és a tankönyv viszonya, a tankönyv az oktatási eszközök rendszerében, a tanulás-tanítás folyamatában, a tankönyvkészítés tényezőrendszere, az egyes tényezők (például a társadalmi elvárások, a pedagógiai-pszichológiai szempontok, a „mögöttes” szaktudományok követelményeinek működési mechanizmusa. A tankönyvstruktúra problematikájából: a tankönyvek szerkezete, a szöveg és kép aránya, kölcsönhatásai, a szövegtípusok tanulhatósága, a mondatok és szavak (fogalmak) rendszere, felépítése, egyáltalán a tankönyveink nyelve, stílusa. Fontos témakör a tankönyvek tanulhatósága, ezen belül a tankönyvkövetés (bevételek vizsgálat) módszerei, a komplex szempontrendszerű összehasonlító elemzések megvalósításának problémái, módszerei, a pedagógusvélemények és diákvélemények rendszeres gyűjtésének, az empirikus vizsgálatoknak a jelentősége, módszerei, tanulságai. Végül született néhány tanulmány a tankönyvterjesztési gazdaságosság témakörében.

Itt említjük meg, hogy elkészült a *hazai tankönyvállomány adatainak számítógépre vitelének* terve, sőt az adatgyűjtés és -rögzítés tülnyomó hányada is. Hisz elkészült e számítógépes program, pontos képünk lesz arról, hogy egyáltalán hány tankönyv funkcionál ma hazánkban, milyen arányban, milyen jellemzőkkel.

Szerzőink között vannak eddig is ismert szaktekintélyek — és most induló tanulmányírók — az ország minden tájáról. Csak néhány olyan szerzőt említek, akinek a neve, munkája ismételtelen előfordul gyűjteményünkben: *Ballér Endre* (MMKE, Bp.), *Horváth Gáborné* (Esztergom), *Honffy Pál*, *Karlovitz János* (Bp.), *Lappintz Árpád* (Győr), *Mészáros István* (ELTE, Bp.), *Szabóné Fehér Erzsébet* (Sárospatak), *Závodszy Géza* (ELTE, Bp.). Ez a tényállás azt is jelzi, hogy a kis csoport országos bázissá kezd nőni. Hozzá kell tennünk: nem kívánunk „monopolhelyzetbe” kerülni, azt szeretnénk, ha több más ilyen központja, bázisa is lehetne a magyar tankönyvügynek, s igyekszünk jó kapcsolatokat kiépíteni mindazokkal, akik érdeklődnek a tankönyvügy iránt. Így sikerült gyümölcsöző kapcsolatokat teremteni a *szakmai tankönyvek kiadóival*, a különféle minisztériumok háttérintézményeinek oktatási csoportjaival, felsőoktatási (elsősorban pedagógusképző) intézményekkel, tanszékekkel, az *MM Vezetőképzőjével*, az *Oktatáskutató Intézet* kutatóival stb.

A jövőben néhány általános és középiskolát szeretnénk bevonni tankönyvi kísérletekbe. Az erre vállalkozó iskolák jelentkezését várjuk.

A tankönyv ez idáig nem szerepelt a *központi támogatást nyert kutatások sorában*, s ma sem könnyű tankönyvkutatással pályázatot nyerni. Ennek részben gyakorlati (megszokottság, pályázatok hiánya), másrészt hibásan felfogott elméleti okai vannak (egyesek szerint a tankönyvet készíteni és nem kutatni kell).

A tankönyvi kutatások éppúgy viták keresztjübe kerülnek, mint maguk a tankönyvek, szinte lehetetlen a konszenzus még azok között is, akik szívügyüknek tekintik a tankönyvet és a tankönyvkutatást. Szerencsére többen megértették már, hogy a tankönyvelméleti alapozás éppenséggel nem árt a tankönyvügynek, az oktatásügynek. Egy pályázatunkkal — *Gyakorlatra orientált tankönyvelméleti kutatások* — már 1987-től kisebb központi támogatást nyertünk, e kutatásról 1988 végén készült zárótanulmány. A *párhuzamos alsó tagozatos olvasókönyvekről* a Művelődési Minisztérium rendelt kutatást. A *Közoktatási Kutatások Irodájához* benyújtott pályázatunk azonban viszontagságos sorsot ért meg. Először is csaknem egy évig „fektették”, majd nem született konszenzus az elbírálók között abban, milyen kérdések kapjanak prioritást — a sok nyitott kérdés közül. Így aztán csupán egyéves „próbatámogatást” szavaztak meg egy olyan kutatásra, amely az eddigi szakirodalom ellentmondásos megállapításait próbálja mérlegelni, elemezni, másrészt ezt reprezentatív mintán vett pedagógusvélemény veti egybe.

*

Az elméleti eredmények mellett kiemelkedően fontosnak tartjuk a gyakorlati jellegűeket. Sőt, ez a jövő tankönyvíróinak legnagyobb segítsége. Az *Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum* létrehozott egy olyan *tankönyvi különgyűjteményt a Tornavár u. 18—20. sz. helyiségeiben*, amely egyrészt régi és jelenlegi hazai tankönyveinkből, másrészt különféle külföldi iskolaskönyvekből mintegy 70 000 félélt fog tartalmazni. E tankönyv és tankönyvi dokumentumtárban férnek hozzá az érdeklődők azok-

hoz a fordításokhoz, tanulmányokhoz, dokumentumokhoz és szakirodalomhoz (az utóbbi 10 esztendő teljes hazai szakirodalmához), amelyből kedvükre meríthetnek, tanulhatnak. Ilyen nagyméretű tankönyvtár soha nem működött hazánkban, tudomásunk szerint néhány a szocialista országokban sem, csupán a nyugati világban léteznek hasonló tankönyvcentrumok (Braunschweigben, Párizsban, Hágában és az USA-ban).

*

Egyéves kezdeti kutatás után világosabban, tisztábban látjuk a tankönyv helyét, szerepét az oktatásban, a magyarországi tankönyveket a világ tankönyveinek sorában. Természetesen nem tartjuk elegendőnek jelenlegi tudásunkat, azt újabb kutatási eredményekkel, később mérésekkel és kísérletekkel igyekszünk kiegészíteni, elmélyíteni. Szükség van az empirikus kutatásokra, mellettük összehasonlító tankönyvelemzésekre, a tankönyvek sokrétű (pedagógiai-pszichológiai, történeti, nyelvi, szociológiai stb.) nézőpontú átvilágítására, komplex elemzésére. További munkás évek következnek tehát a tankönyvelméleti csoport és népes külső támogatói, munkatársai részére.

Eredményeinket nem rejtjük véka alá, igyekszünk legkülönfélébb folyóiratok hasábjain és kötetekben publikálni. Már 1986-ban napvilágot látott egy tankönyvelmélet-kísérleti kötet a Tankönyvkiadó gondozásában (*Tankönyvelméleti tanulmányok*), ezt követi — terveink szerint — egy újabb, az első tankönyvelméleti összefoglalás, a *Korszerű nevelés* sorozat zsiniceiben. A Gondolat Kiadó *Pro és kontra* sorozatában előkészületben van egy érdekes összeállítás, *A tankönyvekkel mindig baj van* címmel.

Tankönyvelméleti tanulmányainkat szívesen fogadják a baráti országokban: a Szovjetunióban, Lengyelországban és másutt. Tavaly — egy kínai delegáció járt csoportunknál a pekingi testvérkiadó igazgatójának vezetésével. Esmecserénkből kitűnt, hogy meglepően hasonló problémákkal küszködnek külföldi kollégáink is. A tankönyvelmélet külföldi eredményeiből újabb gyűjteményes kötetet igyekszünk közreadni.

Ezúton is kérjük pedagógus kollégáinkat, hogy segítsenek régi hazai és jelenlegi külföldi tankönyvek gyűjtésében, valamint a tankönyvekkel kapcsolatos tapasztalataik és megfigyeléseik leírásával, megfogalmazásával. Hiszen a tankönyvek ügyében legilletékesebbek a pedagógusok.

GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGVÉDELEMRŐL — PEDAGÓGUSOKNAK

A napjainkban megújuló gyermek- és ifjúságvédelemben egyre fontosabb szerep betöltése háruul az óvodára, az iskolára; egyre nagyobb szükség van a gyermek érdekeit valóban szem előtt tartó „gyermekvédő” pedagógusokra. Olyanokra, akik a legkülönfélébb gondokkal, kudarcokkal küzdő gyerekektől nem megszabadulni akarnak; akik nem az áthárítás, a továbbadás érdekében tesznek, hanem igyekeznek segítséget nyújtani a megoldás keresésében. Mindenekelőtt azzal, hogy valóban a gyerekekre figyelnek, annak problémájával bocsátkoznak „küzdőbe”, nem pedig a gyermekkel.

Az egyedi problémák megoldására nem adhatunk előre elkészített recepteket, nincs a veszélyben lévő gyermek megsegítésének egyedül „üdvözítő” útja. A pedagógusnak naponta, szinte percről percre keresnie kell az egyedi esethez legjobban illő egyedi megoldásokat. Ehhez pedig nem elég a jóindulat, a segíteni és tenni akarás; szükség van speciális pszichológiai, pedagógiai, jogi, szociológiai, egészségügyi ismeretekre és ezek folyamatos bővítésére, frissítésére.

A korszerű gyermekvédelmi ismeretek szerzésében és megújításában, a pedagógusok gyermekvédelmi szemléletének formálásában kulcsszerepet vállal az alig több mint öt éve megjelenő időszaki kiadvány: a Gyermek- és Ifjúságvédelem.

Az Országos Pedagógiai Intézet gondozásában évente négyszer megjelenő periodika célja az elmélet és gyakorlat szakembereinek tájékoztatása a hazai és a külföldi gyermekvédelem eredményeiről, tapasztalatairól, a jelen problémáiról és a jövőbeni elképzelésekről.

A folyóirat szívesen helyt ad egy-egy közérdekű téma megvitatásának, tanulmányokat, interjúkat, esetelemzéseket, könyvismertetéseket közöl, részleteket a hazai, illetve a nemzetközi gyermekvédelem történetéből, híreket és egyéb olyan változatos műfajú írásokat, amelyek hozzájárulhatnak a gyakorlat során felvetődő problémák megoldásához, a gyermekvédelem különböző területén tevékenykedők egységes szemléletének kialakításához.

Ahogy Szabolcsi Miklós a lap Beköszöntőjében fogalmazott:

„Meggyőződésünk, hogy erre a szakmai orgánumra... szükség van, hogy hiányt pótol, és hasznára lehet a gyermekvédelemben dolgozó minden szakember számára... (a megjelenő határozatok) tesztek szükségessé és sürgőssé, hogy informálni tudjuk a pedagógusokat, jogászokat, pszichológusokat